

LASTEN KÄYTÖSHÄIRIÖIDEN ENNALTAEHKÄISY JA HOITO. MILLOIN OPPILAS EI OLE KOULUKUNTOINEN?

Anita Puustjärvi

lastenpsykiatrian osastonylilääkäri, linjajohtaja, KYS

7.9.2019 Kuopion Musiikkikeskus / Kolmiportainen tuki – näkökulmia ja ideoita kouluarkeen

KÄYTÖSOIREISTA JA KÄYTTÄYTYMISEN HÄIRIÖISTÄ

- lapsilla ja nuorilla esiintyy usein erilaisia ohimeneviä ja tilannesidonnaisia käytösoireita, jotka usein liittyvät voimakkaisiin tunnereaktioihin tai stressiin
  - vastustaminen, uhmakkuus
  - suuttuminen, huutaminen, tavaroiden heittäminen
  - itseen tai toisiin kohdistuva väkivalta tai uhkailu
  - raivokohtaus
  - kiusaaminen
- normaaliin kehitykseen kuuluvat uhma/tahtoiät ja rajojen kokeilu, mutta ei voimakas ja pitkäkestoinen uhmakas tai väkivaltainen käyttäytyminen
- käytös voi olla tilanteessa lapsen kannalta mielekäs ja ymmärrettäväkin reaktio, vaikka olisi ympäristölle haitaksi

MITÄ KÄYTÖSHÄIRIÖT OVAT?

- pääoireena on **pitkäkestoinen ikätasosta poikkeava** uhmakas, aggressiivinen tai epäsosiaalinen käytös (esim. varastaminen, toistuva valehtelu, omaisuuden tuhoaminen, ihmisiin tai eläimiin kohdistuva julmuus)
  - aiheuttaa ongelmia sosiaalisissa suhteissa ja suoriutumisessa
- esiintyy noin 5 %:lla lapsista ja nuorista; yleisempiä pojilla kuin tytöillä
- käytösongelmat ovat yleinen syy siihen, että lapset ja nuoret ohjautuvat mielenterveyspalveluihin

MISTÄ KÄYTÖSHÄIRIÖT JOHTUVAT?

- Käytöshäiriön kehittymisen taustalla on useita riskitekijöitä
  - geneettinen alttius
  - aivojen rakenne ja toiminta
  - temperamentti ja persoonallisuus
  - vanhemmuus ja kasvuympäristö
  - kokemukset sosiaalisesta vuorovaikutuksesta

YKSILÖÖN LIITTYVIÄ RISKITEKIJÖITÄ

- perimä vaikuttaa siihen, miten voimakkaasti erilaiset haitalliset ympäristötekijät altistavat käytöshäiriöiden kehittymiselle
- raskaudenaikainen altistuminen alkoholille, tupakalle, äidin stressille tai ahdistukselle
- muut yksilölliset tekijät
  - temperamentti: vähäinen emotionaalinen reaktiivisuus tunneärsykkeille, negatiivinen emotionaalisuus
  - toiminnanohjauksen ongelmat
  - kognitiivisten ja kielellisten taitojen ongelmat, oppimisvaikeudet, yliaktiivisuus, impulsiivisuus
  - sosiaalisten taitojen ja empatiakyvyn vaikeudet
- **haasteellinen lapsi ajautuu helposti negatiiviseen vuorovaikutuskehään – tarvitsee tavallista enemmän tukea ja ohjausta**

KASVUYMPÄRISTÖN RISKITEKIJÖITÄ

- **perhe ja vanhemmuus:**

- turvaton kiintymyssuhde
- vanhempien masennus, ahdistus, stressi lapsen varhaisvaiheiden aikana
- väkivalta ja riitely
- perheenjäsenen rikollisuus, epäsosiaalisuus, päihteidenkäyttö
- valtavirrasta poikkeava elämäntapa
- heikko vanhemmuus lisää käytösongelmien riskiä, mutta myös lapsen ongelmakäyttäytyminen vaikuttaa vanhemmuuteen

- **muu kasvuympäristö**

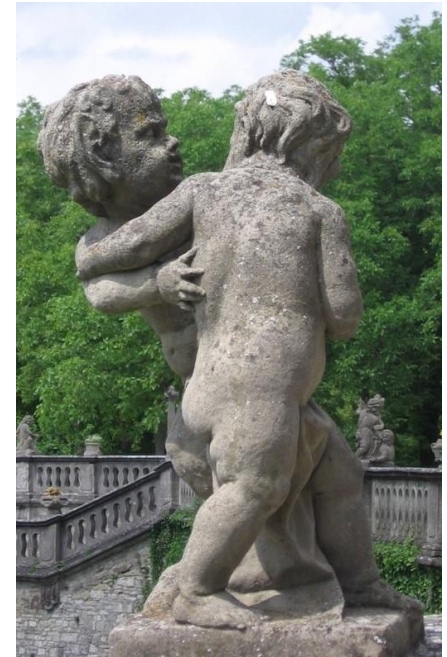
- epäsosiaalinen kaveripiiri
- **koulu, jossa on paljon konflikteja tai epäselvät säännöt**

- **toimimattomat kasvatuskäytännöt**

- riittämätön valvonta ja ohjaus
- **kova ja rankaiseva tai arvaamaton kurinpito**
- kritisoiva suhtautuminen lapseen, jolla on ADHD tai muu vaikeus
- kaltoinkohtelu altistaa käytösoireille ja käytösoireet kaltoinkohtelulle

KÄYTÖSHÄIRIÖ?

- käytösoireiden taustalla on usein jokin muu, olennaisempi häiriö, jota hoitamalla käytösongelmat vähenevät/poistuvat
  - kielen kehityksellinen häiriö
  - oppimisvaikeus, kehitysvammaisuus
  - ADHD
  - autismikirjon häiriö
  - Touretten oireyhtymä
  - masennus, mielialahäiriöt
  - kiintymyssuhdehäiriö
  - traumakokemus
  - psykoosi
  - muut sairaudet (unihäiriö, epilepsia)
  - päihdehäiriöt
- muun häiriön kanssa voi silti esiintyä samanaikainen käytöshäiriö, jota pitää myös hoitaa

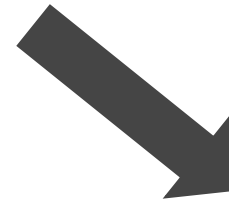

ERI TEKIJÖIDEN YHTEISVAIKUTUS VOI OLLA MERKITTÄVÄ

lapsen
säätelhäiriö

vihamielinen
kasvatustapa/puuttuva
positiivinen vanhemmuus

ADHD-
oireet

levoton
ympäristö

riittämätön
ohjaus

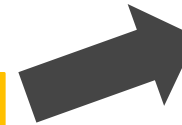
oppimis-
vaikeudet

riittämätön
tuki

epäsosiaalinen
ympäristö

käytös-
häiriö-
riski
kasvaa

VOIDAANKO KÄYTÖSHÄIRIÖITÄ EHKÄISTÄ?

- Käytöshäiriöitä voidaan ehkäistä edistämällä lapsen tunne-, vuorovaikutus- ja ongelmanratkaisutaitoja ja poistamalla tai lievittämällä käytöshäiriölle altistavia tekijöitä
- vaikuttavat ohjelmat
  - ovat tyypillisesti strukturoituja
  - kohdentuvat nimenomaan **tunne-, vuorovaikutus- ja ongelmanratkaisutaitojen aktiiviseen opettamiseen**
  - sisältävät riittävän koulutuksen ja tuen opettajille tai muille koulun ammattilaisille sekä toiminnan seuraamisen.
- **opiskeluympäristö strukturoidaan** niin että,
  - odotukset lasten käytökselle ovat yhteneviä ja selkeitä
  - suotuisaa käytöstä tuetaan johdonmukaisesti vahvistamisen avulla koko varhaiskasvatus- tai kouluyhteisön voimin

Varhaiskasvatuksessa

- Tunne- ja vuorovaikutustaitojen sekä ongelmanratkaisutaitojen opettaminen koko ryhmälle vähentää lasten käytösongelmia (A).

Kouluissa

- Koko ryhmälle (universaalisti) annettava hyvin kohdennettu ja huolellisesti toteutettu tunne- ja vuorovaikutustaitojen opettaminen vähentää lasten ja nuorten käytösongelmia (A).

- * Suurentuneessa käytöshäiriön riskissä oleville alle 11-vuotiaille lapsille suunnatut, kouluissa tai varhaiskasvatuksessa toteutettavat tunne- ja vuorovaikutustaitojen oppimisen ohjelmat ilmeisesti vähentävät lasten epäsosiaalista käytöstä (B)

KÄYTÖSOIREIDEN HOITO

- jotta voi auttaa, pitää ymmärtää
  - **miksi** lapsi/nuori toimii kuten toimii
  - **mitä taitoja** lapsi tarvitsee toimiakseen toisin
  - **miten** ympäristö voi auttaa lasta onnistumaan
- tapahtumien kulun analysointi, riskitilanteiden ja triggerien tunnistaminen on ehdottoman tärkeää
  - provosoivat ja rauhoittavat tekijät
- usein käytösoire johtuu stressistä/liiallisesta kuormituksesta
  - ärsykkeiden vähentäminen
  - ennakointi
  - riittävä palautumisen mahdollisuus päivän aikana ja kuormituksen jälkeen
- **kyse ei ole valtataistelusta**

HOITOMUODOT

- **psykososiaaliset hoitomuodot** ovat ensisijaisia.
  - strukturoitu vanhemmuustaito-ohjaus (A)
  - yksilöllisesti tai ryhmämuotoisesti toteutettu kognitiivis-behavioraalinen hoito
- psykososialisten hoitojen keskeiset elementit:
  - ympäristön muokkaus toivottua käytöstä tukevaksi
  - positiivisen vuorovaikutuksen vahvistaminen ja negatiivisten vuorovaikutuskehien katkaiseminen
  - rakentavat rajoittamisen keinot
- **lääkehoito:** jos muu hoito ei riitä tai oireet ovat hyvin vakavia (oireenmukainen hoito)
  - neuroleptit, litium, valproaatti
  - ADHD:n lääkehoito

TOIMINTAYMPÄRISTÖLLÄ ON MERKITYSTÄ

- olosuhteet vaikuttavat toimintakykyyn
  - melu, muutokset, kiire, häiriötekijät ja liialliset ärsykkeet
  - ryhmän toiminta ja ilmapiiri
  - vaatimustason sopivuus
  - aikuisten asenteet, toiminta ja keskinäiset välit – miten käytös tulkitaan?
- ennustettavuus tuo turvallisuutta
  - oma paikka, tuttu ryhmä
  - ennakointi (ennakkovalmistelu, ohjeistus, ohjaaminen, suunnitelmat riskitilanteisiin)
  - selkeys (säännöt) ja johdonmukaisuus
  - aikuisten rauhallisuus

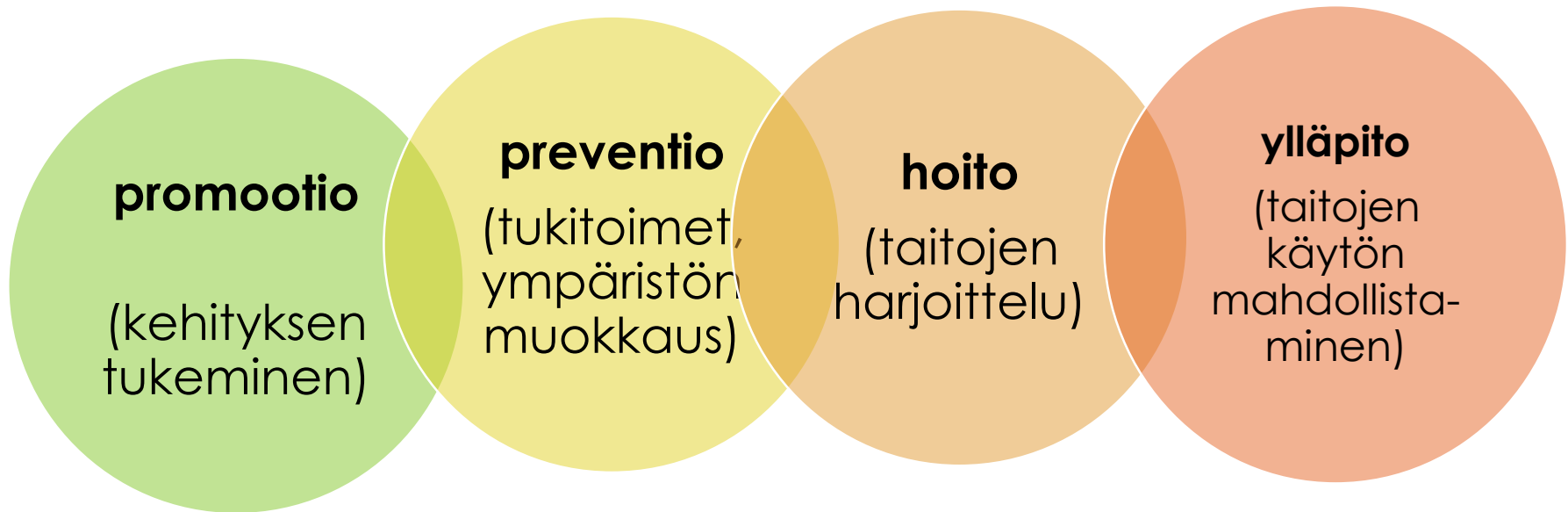
MIKSI RANGAISTUS EI TEHOA?

- **moite tai rangaistus ei auta löytämään uusia käyttäytymismalleja**
- käytöshäiriöissä on usein poikkeavuutta
  - autonomisen hermoston ja stressijärjestelmän reagoinnissa
  - palkkio-rangaistus-systeemin tasapainossa
  - mielihyväjärjestelmän toiminnassa
- reaktio kielteisiin seuraamuksiin on niukka - riskinotto seuraamuksista piittaamatta

TURVASUUNNITELMA

- turvasuunnitelmaa varten analysoidaan
  - toistuvasti hankalaksi osoittautuneet tilanteet
  - ongelmakäyttäytymiseen vaikuttavat ja sitä provosoivat tekijät ja olosuhteet
  - toivottua käyttäytymistä tukevat tekijät, olosuhteet ja keinot
- turvasuunnitelma tehdään yhdessä ja se voi sisältää esim. sopimuksen
  - harjoiteltavista asioista
  - siitä, miten ympäristöä muokataan (esim kuvastruktuurin käyttö jne)
  - toimintamallista riskitilanteissa
  - toimintamallista aggression aikana

diagnostinen/pedagoginen/muu arvio

vaikeudet

vahvuudet

(muutos)tarve

tavoite

määritelty, mitattava,
saavutettavissa,
relevantti ja
aikataulutettu

toiveet ja
motivaatio

näyttöön
perustuva tieto

kliininen
kokemus

valitaan soveltuvat,
toteutettavissa ja käytettävissä
olevat **menetelmät**

Eri tahojen
tukimuotojen
yhteensovittaminen

suunnitelman toteutus

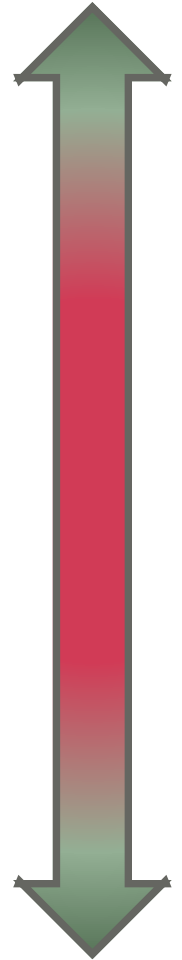
vasteen arviointi,
jatkaminen?

MITÄ ON KOULUNKÄYNTIKYKY?

- kykyä toimia tilanteeseen ja ympäristöön sopivalla tavalla, ei pysyvä ominaisuus
  - vrt aikuisen työkyky
- usein sen odotetaan sisältävän kyky
  - oppia asioita ja omaksua tietoa ja taitoja
  - olla oikeaan aikaan oikeassa paikassa
  - huolehtia ikätasoisella tavalla tavaroista ja tehtävistä
  - toimia ryhmässä
  - ottaa vastaan ohjausta

OPIKELU- JA KOULUNKÄYNTIKYVYN ASTEET

- **hyvä opiskelukyky:**
  - koulunkäynti ja oppiminen onnistuvat (tarvittavin tukitoimin)
  - energiaa riittää muuhunkin
- **osittainen opiskelukyky:**
  - oppiminen vaatii ponnistelua ja vie voimavaroja
  - alkaa ilmetä stressi- tai käytösoireita
  - tukitoimia joudutaan tehostamaan tai tekemään erityisjärjestelyjä
- **riittämätön opiskelukyky:**
  - opiskelu ei onnistu tai vaatii kohtuuttomasti ponnistelua
  - tukitoimet eivät ole riittäviä, eivät auta tai ole käytettävissä (esimerkiksi jos niistä kieltäydytään)
  - poissaolo, käytös- tai tunneoireet estävät opiskelua/oppimista
  - akuutti kriisitilanne

KOULUN KÄYNTIIN VAIKUTTAVIA SEIKKOJA

KOULU
opetussuunnitelma
ja -menetelmät
tukitoimet
resursointi
ryhmäkoot
tilaratkaisut

ARJEN SUJUVUUS
strukturi
arjen hallinta
ennustettavuus
turvallisuus

OPPILAS
kehityksen viiveet
sätelytaidot
traumat
psykkiset häiriöt
somaattiset
sairaudet

VANHEMMAT
vanhemmuuden
ongelmat
parisuhteen ongelmat
psykkiset ja
somaattiset sairaudet
päihteiden käyttö

KOULUNKÄYNTIKYVYN ONGELMIA

	Oppilaaseen liittyvä taustatekijä	Ympäristöön liittyvä taustatekijä
OPIKES- LUUN LIITTYVÄT VAIKEU- DET	oppimisvaikeudet kielelliset vaikeudet hahmotusvaikeudet toiminnanohjauksen ongelmat neuropsykiatriset häiriöt ahdistus, masennus	riittämätön tuki stressi perhetilanne ihmissuhteet kiusatuksi tuleminen
KÄYTÖS- OIREET	neuropsykiatriset häiriöt oppimisvaikeudet masennus, ahdistus traumakokemukset muu sairaus tai häiriö	stressi, kuormitus kontekstuaaliset tekijät perhetilanne, kaltoinkohtelu ryhmäpaineet ja odotukset provokaatio
POISSA- OLO	ahdistus masennus traumakokemukset sosiaalisten tilanteiden pelko, paniikkikohtaukset oppimisen ongelmat	kiusatuksi tuleminen perhetilanne muu mielenkiintoisempi tekeminen motivaation puute (minäkuva, toivottomuus)

KOULUNKÄYNTIKYKYINEN?

- somaattiset ja psyykkiset häiriöt voivat vaikuttaa koulunkäyntikykyyn
- diagnoosi ei kuitenkaan määritä toimintakykyä
- olennaista on toimintakyky tarjolla olevassa kouluympäristössä
- **koulunkäyntikykyä ei voi arvioida pelkästään diagnoosin, käyttäytymisen tai oireen perusteella!**

RIITTÄÄKÖ KOULUN KUNTO?

- onko koulussa mahdollisuus vastata erilaisten lasten tarpeisiin pedagogisin ja ohjauksellisin keinoin?
  - kolmiportaisen tuen asteet ja niiden soveltaminen
- millaiset ovat
  - resurssit?
  - asenteet ja arvot?
  - pedagogiset menetelmät?
  - yhteistyösuhteet vanhempiin, muihin tahoihin?
- miten on varauduttu kriisitilanteisiin?
- entä millaista tukea opettajat ja ohjaajat saavat?
  - toimiiko yhteistyö eri tahojen välillä?
  - mikä on aikuisten jaksaminen?

KUVA 1: KOULUNKÄYNTIKYKYYN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ
(MUOKATTU, ALKUPERÄINEN JULKAISU: PUUSTJÄRVI, LUOMA LÄÄKÄRILEHTI 1/2019)

KOULUNKÄYNTIKYVYN ARVIOINNISTA

- Oppilaan koulunkäytikyvyn arvio tehdään moniammatillisesti ja sen tekemisestä vastaa opetuksen järjestäjä
  - oppilashuoltoryhmä, vanhemmat ja mahdolliset muut osapuolet
- **oppilaalla on aina oikeus saada perusopetusta**

- **olennainen kysymys: mitä koulunkäytikyvystä puuttuu ja mitä tarvitaan sen kohenemiseksi?**

VAIHTOEHTOJA, KUN KOULUN KÄYMINEN EI ONNISTU

- pedagogiset järjestelyt, koulupäivän lyhentäminen
  - kotiin viety opetus
  - sairaalaopetuksen tuki
- muut tuki- ja hoitomuodot, sosiaalitoimen tukimuodot
- sairauden hoito
- sairausloma, jos tarpeen sairauden vuoksi
  - perusopetuslaki ei tunne oppilaan sairauslomaa
  - kenen tarpeeseen sairausloma vastaa?
  - mitä hoitoa ja muutoksia koulussa tarvitaan, jotta koulunkäynti voisi jatkua?
- määräaikainen erottaminen koulusta (rehtorin päätös)
  - miten koulunkäynti järjestetään?
- (vanhemman oppilaalle anoma vapautus koulunkäynnistä)

MIHIN SUUNTAAN TUETAAN?

haluan
kouluun!

koulunkäynnin onnistuminen

- huomataan vahvuudet ja asiat, joissa tarvitaan tukea
- ympäristöä muokataan, jotta oppilas voisi onnistua
- ratkaisuja on mahdollista löytää
- mitä voisimme tehdä, jotta oppilas voi jatkaa?

minut
halutaan
pois
koulusta

koulusta pois

- huomataan vaikeudet ja ongelmat
- oppilaan pitäisi muuttua
- tilanteen ratkaiseminen kuuluu jollekulle muulle, jossain muualla
- mitä voisimme tehdä, jotta oppilas saadaan muualle?

AIKUINEN ON VASTUUSSA MUUTOKSESTA

- aikuisten toiminta vaikuttaa lasten toimintatapoihin
  - malli
  - oletukset ja itseään toteuttavat ennusteet
  - reagointi aikuisen viesteihin (erityisesti ei-kielellisiin)
- **oman toiminnan muuttaminen vaatii työtä, mutta on mahdollista**

KIRJALLISUUTTA

- www.kaypahoito.fi Käytöshäiriöiden hoito
- Vaativa erityinen tuki esi- ja perusopetuksessa. Kehittämisyhjämän loppuraportti Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:34 s 38-41
- Opas autismikirjon sekä adhd- ja Tourette-oireisten lasten kasvattajille (toim Oksanen ja Soilasvaara), Autismisäätiö 2019
- Parikka J, Halonen-Malliarakis N, Puustjärvi A. Vaikeudesta voimaksi. Neuropsykiatriset häiriöt ja niiden huomioiminen koulussa. Finnlectura 2017
- Puustjärvi A. Luoma I. "Mutta onko tämä lapsi koulukuntoinen?" Koulunkäytikyvyn arviointi ja tukeminen. Suomen Lääkärilehti 2019: 3:114-119
- Puustjärvi A, Repokari L. Lasten käytöshäiriöihin tulee puuttua ajoissa. Suomen Lääkärilehti 2017;21: 1364-1367